

De martelaren van Gorcum.

Hun heiligverklaring liet 300 jaar op zich wachten.

Drs. Frans van Eekelen

Schiebroekseweg 12

3051 JN Rotterdam

010 - 4188640

E-mail : Frans@fvaneekelen.nl

Propedeutisch werkstuk II

Studierichting geschiedenis

Universiteit Leiden

22 december 2006

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. De religieuze kaart van de Nederlanden vòòr 1572	4
2. De watergeuzen in de Tachtigjarige Oorlog.	5
3. De haat en wreedheden van de watergeuzen tegenover de paapsen	6
4. De zaligverklaring van de martelaren in 1675	8
5. Waarom kon de heiligverklaring pas in 1876 plaatsvinden.	9
Conclusie	11
Literatuurlijst	12

Inleiding

De Tachtigjarige oorlog had de verhoudingen tussen de katholieke en gereformeerde bewoners in de Noordelijke Nederlanden op scherp gesteld. Voor vele calvinisten was katholiek zijn synoniem geworden aan het steunen van de Spaanse overheersers, met als dieptepunten de harde vervolgingen van protestanten door de Spaanse overheid en de moord op katholieke geestelijken door de watergeuzen. De negentien martelaren van Gorcum zijn de bekendsten onder hen. Gewetensvrijheid bleek geen eenduidig begrip en ook na de Opstand leek er in de Noordelijke Nederlanden nauwelijks plaats te zijn voor de katholieke gelovigen. Pas in de 19de eeuw was er sprake van enig herstel.

De wonden waren diep en de tijd heelde deze maar zeer langzaam, zoals bleek tijdens de voorbereidingen en viering in 1872 van de herdenking van de inname van Den Briel door de watergeuzen, 300 jaar daarvoor. Wat een nationaal feest moest worden, werd een dag van geuzenhelden versus priestertervolgung en schuilkerken. Verhitte polemieken in kranten en tijdschriften, goedbedoelde consensusteksten om religieuze taboes te omzeilen. In vele streken onttrokken de katholieken zich aan de viering en in sommige plaatsen werden ruiten ingegooid als er niet gevlagd werd. Op enkele plaatsen braken serieuze rellen uit, zoals in Amersfoort, waar een samenscholingsverbod van de burgemeester een einde moest maken aan de harde confrontatie. Geuzen versus Paapen.¹

In dit werkstuk wil ik nader ingaan op gebeurtenissen en omstandigheden tijdens en na de Tachtigjarige Oorlog, die er toe bijdroegen dat de religieuze spanningen hoog konden oplopen. Zodanig hoog dat het voor de katholieke gelovigen nauwelijks mogelijk was om in het openbaar en in alle vrijheid hun geloof te belijden. De zwaar geleden katholieke kerk kon pas eeuwen later haar identiteit herwinnen. De heiligverklaring van de martelaren van Gorcum in 1867, 300 jaar na hun martelaarsdood, speelde bij dit herwonnen zelfvertrouwen een belangrijke rol.

¹ Groot, Frans, 'De strijd rond Alva's bril rans Groot, enz. 174

1. De religieuze kaart van de Nederlanden vòòr 1572

In het grote rijk van Karel V, begin 16de eeuw, was er maar plaats voor een kerk, de kerk van Rome. Kerk en staat waren één. Trotse kerken en imposante belforten in de grote steden van de Nederlanden waren tekenen van dit verbond.

Toch hadden het grote schisma van eind 14de, de ideeën van John Wycliff in Engeland en Jan Hus in Tsjechië de prestige en macht van de Paus en de kerkelijke leiders aangetast. Het schitterende uiterlijk van rijkdom en macht was voor velen een te groot contrast met de eenvoud van de vissers, de eerste volgers van Christus. Vele vernieuwingsbewegingen binnen en buiten de kerk waren al vele eeuwen actief, maar de Duitse augustijner monnik Maarten Luther, zou de basis leggen voor een enorme verdeeldheid binnen de bestaande westerse wereld. Een wereld waar staat en kerk eens één waren. Waarbij het geloof van vele eenvoudige mensen speelbal werd van de macht van enkelen.

Karel V had als Roomse keizer een nauwe band met de paus van Rome. Hij en ook zijn zoon Philips II zagen het katholieke geloof als het ene ware geloof. De monarchie was een door God gegeven macht en verantwoordelijkheid. In hun visie waren monarchen de hoeders van het ene ware geloof en voor hun onderdanen dienden zij de eredienst te beschermen. De mogelijkheid van twee geloven in hun rijk was dan ook een onmogelijkheid. Al in 1520 vaardigde Karel V het eerste plakkaat uit tegen de ‘kettersen’. ‘Kettersen’ waren allen die afwijkende theorieën of uitingen van geloof hadden. Of het nu om lutheranen, baptisten of geheimschrijvers ging. Antwerpen kende al in 1521 zijn eerste protestante martelaar.²

De ‘kettersen’ bleven echter actief. Mede door de boekdrukkunst waren er rond 1530 al een dertigtal Nederlandse vertalingen verschenen van Lutherse werken. De vervolging hield aan. Tijdens de regering van Karel V werden naar schatting 2000 Nederlanders op grond van hun geloof ter dood gebracht. Opvallend daarbij is dat het merendeel hiervan anabaptisten waren en geen luthers. Vaak eenvoudige lieden die aangetrokken werden tot de prediking van de wederdopers. Karel V probeerde zijn greep op de kerk verder te verstevigen, door de kerkelijke structuur aan te passen aan de staatkundige werkelijkheid. De Nederlanden werden echter pas na zijn terugtreden in 1559 verdeeld in 3 aartsbisdommen en 15 bisdommen. Dit alles onder groot protest van vele groepen in de samenleving. Edelen, steden en abten vonden dat hun invloed en macht werd ingeperkt door de komst van vele nieuwe bisschoppen. In hun ogen werden deze bisschoppen koninklijke marionetten.³ Treffend is het dat een hernieuwde kerkelijke indeling in 1853, 300 jaar later, weer tot veel verzet zou leiden.

De protestante beweging groeide echter gestaag, ondanks de soms felle vervolgingen. Vele inwoners spraken zich niet uit en hielden zich afzijdig. De tijden waren te roerig. De organisatie van de calvinistische beweging verbeterde en hun optreden werd steeds brutaler.⁴ Massale openluchtbijeenkomsten (hagenpreken) werden door burgers uit alle lagen van de bevolking bezocht. Vanuit het buitenland kwamen vele gevluchte bezielde predikers terug om de onderdrukten de steunen. Hagenpredikers waren overal in het land actief met hun preken in het open veld en achter de hagen.

In 1566 ging de lont in het kruitvat. In Steenvoorden, een plaatsje in Zuidwest-Vlaanderen, riep de hagenprediker Sebastiaan Matte zijn trouwste volgers op om met hem naar het nabije klooster te gaan en daar de ‘paapse afgodenbeelden’ te vernietigen. Dit was het begin van de Beeldenstorm. In het zuiden was slechts een beperkte groep van 50-100 mannen actief. In het noorden was het aantal beeldenstormers massaler. Hun motieven waren

² Parker, Geoffrey, *Van beeldenstorm tot bestand* (Haarlem, 1978) 28

³ Heijningen, L.van, *De Nederlanden in het jaar 1572* (Goes 1972) 27

⁴ Parker, Geoffrey, *Van beeldenstorm tot bestand* (Haarlem, 1978) 65

soms religieus, maar over het algemeen was het vooral gewoon om wat extra geld te verdienen. Het waren voornamelijk ballingen, straatjongens, werklozen en dronkaards, die gerekruteerd en betaald werden door rijke calvinistische kerkraden. In vele plaatsen lieten de schutterijen, die de kerken dienden te beschermen, de beeldenstormers ongehinderd hun gang gaan. In andere plaatsen gaven ze gehoor aan de bevelen van hogerhand en werden de kerken gespaard.

Er moet een enorme verdeeldheid onder de bevolking ontstaan zijn. Onzekerheid en verdeeldheid. De complot theorie van de gereformeerde historicus en predikant Van Groningen uit 1840 dat de beeldenstorm een door de Raad van Beroerte zelf georganiseerde beweging was, om een reden te hebben om tegen de hervormers op te kunnen treden, geeft een sfeerbeeld van het calvinistische denken in 1840, maar is als historisch gegeven achterhaald.⁵ Slechts 1/10 van de bevolking noemt zich in die dagen openlijk calvinist.⁶ De meerderheid sprak zich echter niet uit. Angst overheerste. De reactie van Philips II op de gebeurtenissen in de Nederlanden bleef in eerste instantie uit. Het jaar 1567, het zogenaamde 'Wonderjaar', werd hierdoor een bijzonder jaar. Er is sprake van religieuze tolerantie, een uniek fenomeen. Maar dat veranderde resoluut na 1567 met de komst van de hertog van Alva in de Nederlanden. Hij herstelde samen met de belangrijkste edelen, zoals Willem van Oranje, met harde hand de orde.. Een reactie hierop kon niet uitblijven.

2. De watergeuzen in de Tachtigjarige Oorlog.

De spanningen liepen verder op en Willem van Oranje deed in 1568 een eerste gewapende inval in Brabant. Dit wordt dan traditioneel beschouwd als het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Een oorlog die in de eerste jaren niet voorspoedig verliep voor de prins van Oranje en de zijnen. Pas na de eerste overwinningen van de watergeuzen keerde het tij. Deze watergeuzen tooiden zich met een eretitel, die de edelen van het Eedverbond der Edelen zich hadden aangemeten, na hun vergeefse verzoek tot verzachting van de plakkatens aan de landvoogdes.

De watergeuzen waren een groep ballingen, die de broer van Oranje, Lodewijk van Nassau, ingehuurd had om met hun gehuurde of gekaapte schepen de toestroom van geld en mankracht uit Engeland voor de protestante strijd veilig te stellen. Met hun kaperbrieven, die Oranje hen verleend had, gedroegen ze zich als zeerovers. Onder de geuzen bevonden zich edelen, maar vooral veel ballingen en werkloze vissers. In totaal, tijdens het hoogtepunt van hun macht, wel zo'n 20.000 mannen.⁷

In de maand maart 1572 werd de toegang van de Engelse havens ontzegd, omdat de handel teveel ging lijden van deze kapers. Zo kwamen zij al zwerfend in Den Briel. Hun aanvoeder, de graaf Lumey van der Mark (Lumey), had zich begin 1572 aangesloten bij deze watergeuzen. Een verbitterd en hard man. Zijn goederen waren verbeurd verklaard omdat hij zich als leenman verzet had tegen de bisschop van Luik.⁸ Den Briel werd tegen de bevelen in van Oranje ingenomen en de geuzen plunderden de kerken en kloosters. Vele gelukszoekers uit de omgeving, vaak werkloze vissers en zeelieden, trokken nu naar Den Briel en sloten zich aan bij de geuzen. Sommige uit overtuiging, velen om de zware winter van 1572 vol armoede en honger wat te verlichten en te roven.

Zowel Alva als de prins van Oranje waren verbaasd over de brutaliteit van de geuzen. De prins gaf hen zelfs opdracht om weer te vertrekken, want hij betwijfelde of de stad wel verdedigbaar was. Maar de geuzen negeerden ook dit bevel en hielden samen met grote groepen van de bevolking stand. De regenten van vele Hollandse steden waren afkerig van de

⁵ Groningen, A.P. van, *Geschiedenis der Watergeuzen* (Leyden, 1840) 7

⁶ Parker, Geoffrey, *Van beeldenstorm tot bestand* (Haarlem, 1978) 146

⁷ Parker, Geoffrey, *Van beeldenstorm tot bestand* (Haarlem, 1978) 140

⁸ Fruin, Robert, 'De Gorcumsche Martelaren (1865)' in: Idem, *Verspreide Geschriften* 283

die woeste geuzen en bang voor hun plundertochten en sloten dan ook hun poorten. Maar wanneer Oranje de opstand erkende en zich aan het hoofd plaatste van het verzet, verdween langzaam deze aarzeling.

De geuzen hadden nu hun bruggenhoofd in Den Briel en van daar werden vele strooptochten ondernomen. Tochten die gekenmerkt werden door het vernielen van kerken en kloosters, het meenemen van kostbaarheden en het gevangen zetten van priesters. Geestelijken die in de ogen van de bevolking er op los geleefd hadden. Zo zou de pastoor van Hellevoet, Hendrik Bogart, met een vrouw leven en 3 kinderen hebben en kanunnik Berwout Janz uit Den Briel zou een dronkaard zijn. Zij werden allen zonder vorm van proces opgehangen op bevel van Lumey.⁹ Beiden werden ter dood gebracht.

De geuzen trokken naar Walcheren en Vlaanderen. Het rijke machtige Holland bleef echter nog trouw aan de koning. En de Staten van Holland financierde het leger van stadhouder Bossu, dat optrok tegen deze “zeerovers van Den Briel”. Lumey had zich inmiddels Heer van Den Briel genoemd.

Nadat Dordrecht zich in juni 1572 had overgegeven, vielen de geuzen onder aanvoering van hun voorman Marinus Brant, een voormalige polderjongen uit Zeeland, Gorcum binnen. De bevolking van Gorcum aarzelde, maar was bang voor veel geweld en vernieling. De twijfelaars sloten zich tenslotte aan bij de Oranjegezinden en de stad werd aan de geuzen overgedragen. De geestelijken, twee pastoors en een aantal monniken, de toekomstige martelaren van Gorcum, vluchtten samen met enkele vooraanstaande katholieken naar het versterkte kasteel “De Blauwe Toren”. Zij hoopten hier op versterking en hulp.

Het kasteel bleek echter niet te verdedigen, hulp kwam te laat. Men moest zich snel aan de te grote overmacht overgeven. De voorwaarden waaronder zijn nog steeds omstreden. Er zijn verschillende getuigenverklaringen, maar niets was er op papier gezet. De vraag bleef of er bij de overgave door Marinus Brant de garantie gegeven was voor een vrije aftocht met lijfsbehoud voor iedereen, dus ook de geestelijken.

Willem van Est (Guilielmus Estius), de neef van Pater Nicolaas Pieck, een van de martelaren van Gorcum, bracht al in 1603 een boek uit met ooggetuigen verslagen. Hij vermeldde nadrukkelijk deze afspraken tijdens de onderhandelingen. De geuzen zouden bang geweest zijn voor te veel bloedverliezen en beloofden de bezetters daarom hun vrijheid bij een volledige overgave. Marinus Brand zelf zou dit hebben uitgesproken in de vroege morgen van 27 juni 1572.¹⁰ Daarna werd de poort geopend en vielen de geuzen binnen.

De liberale geschiedkundige Fruin meldt in 1865 fijntjes dat deze garantie voor een vrije aftocht wel degelijk door de belegeraars gegeven was, omdat de katholieke geschiedschrijvers dat in zijn ogen wel het beste konden weten. Maar, zo betoogde hij vervolgens, de protestantse geschiedschrijvers hebben dit uitdrukkelijk steeds ontkend.¹¹ De predikant Van Groningen was een van hen die twijfelde aan dit overgave verhaal.¹² De geestelijken van Gorcum werden gevangen genomen en in de kerken van het kasteel opgesloten en gemarteld. Het was het begin van hun lange martelaarstocht.

3. De haat en wreedheden van de watergeuzen tegenover de paapsen

Deze martelaarstocht van de vijftien Gorcummers zou tot 9 juli 1572 duren. Tijdens hun gevangenschap en tocht naar Den Briel zouden vier andere geestelijken bij hen gevoegd worden. Van deze negentien martelaren waren er zeventien priester en twee lekenbroeders. Negen priesters en de twee lekenbroeders behoorden tot de orde van de franciscanen. De overigen waren wereldpriesters, norbertijnen en dominicanen.

⁹ Lange, D. de, *De martelaren van Gorcum* (Utrecht/Antwerpen, z.j. 1954) 104

¹⁰ Deckers, L., *De martelaars van Gorcum naar Estius waarachtige historie afgeschetst*. Antwerpen 1867) 62

¹¹ Fruin, Robert, ‘De Gorcumsche Martelaren (1865)’ in: Idem, *Verspreide Geschriften* 295

¹² Groningen, A.P. van, *Geschiedenis der Watergeuzen* (Leyden, 1840) 178

Lumey gaf bevel om hen per boot van Gorcum naar Den Briel over te brengen. Een bevel dat door iedereen gezien werd als een doodvonnis. Zolang de geestelijken in Gorcum waren genoten ze nog enige bescherming. De bevolking was en bleef verdeeld. Vele hadden sympathie voor hun trouwe pastoor. Pogingen tot het vrijkopen werden ondernomen. Er was uitvoerig contact tussen vooraanstaande katholieken en de leider van de geuzen Marinus Brant, die in de ogen van de felste geuzen te zachtvaardig was. De burgemeester François van Broekhuysen, een katholiek, deed een uiterste poging om de geuzen te overtuigen om de geestelijken vrij te laten. Hij stelde voor om de prins van Oranje zelf om raad te vragen. De geuzen handelden immers onder zijn gezag. Daarmee moesten de geuzen wel instemmen. Direct werd een ijlode naar de prins gezonden.¹³

Lumey had ondertussen een van zijn felste aanhangers Jan van Omal belast met het transport van de geestelijken naar Den Briel. Zij moesten zo snel mogelijk uit de invloedsfeer van de Gorcumse gemeenschap gebracht worden. Na negen dagen gevangenschap werden ze in een stinkende mosselboot via Dordrecht naar Den Briel vervoerd. Half ontkleed, gemarteld en ondervoed.¹⁴ Maandagmorgen 7 juli kwamen zij in Den Briel aan. Twee aan twee werden ze vastgebonden en liepen in processie, via de galgenpalen binnen en buiten de stad, naar de gevangenis in Den Briel. Door de geuzen gedwongen het 'Laudamus Me' te zingen, trok een lange stoet geestelijken in de vroege ochtendnevel voorbij aan fel antipaapse toeschouwers, hun noodlot tegemoet. In de loop van de dag waren ook enige bekende en familieleden van de gevangenen uit Gorcum naar Den Briel gekomen om te onderhandelen met Lumey. Daarbij waren daar ook de broers van Claes Pieck, het hoofd van het klooster van de Minderbroeders. Claes Pieck was een geschoolde man afkomstig uit een gegoede familie. Maar omdat hij besloten had om zich niet alleen te laten bevrijden was de kans op vrijlating uiterst klein. Het werd steeds meer duidelijk dat er van geloofsafval van de gevangenen geen sprake zou zijn. Nog enkele geestelijken uit de omgeving werden opgepakt en de groep bestond nu uit eenen twintig gevangenen. In de schepenkamer van het stadhuis werd die middag een schijntribunaal gehouden. Geen van de gevangen geestelijken verloochenden hun geloof in ruil tegen in vrijheidsstelling.

Lumey ging later die avond naar zijn hoofdkwartier waar een bode uit Gorcum op zat te wachten. Deze overhandigde hem een afschrift van de brief die de prins van Oranje naar Marinus Brant gestuurd had, naar aanleiding van het verzoek van de Gorcumse burgemeester. De prins gaf opdracht aan alle bevelhebbers van de geuzen om geestelijken ongemoeid te laten en met dezelfde rechten te behandelen als alle burgers. Lumey negeerde dit bevel. Mogelijk omdat hij slechts een afschrift ontving, mogelijk omdat hij het gezag van de prins niet accepteerde. Hij achtte zich de gelijke achtte van de prins van Oranje. Een ander veronderstelling is dat Lumey op dat moment nog niet aan Oranje ondergeschikt was.¹⁵

Zonder een vonnis af te wachten gaf Lumey nu aan zijn kompaan Jan van Omal het bevel om de gevangen geestelijken om te brengen. Onder begeleiding van enkele geuzen te voet en te paard werden die naar een oud klooster in Te Rugge gebracht. Dit klooster lag net buiten de stadsmuren van den Briel en was begin april 1572 door de geuzen grotendeels verwoest. Alleen een oude turfschuur stond nog overeind en aan de balken zouden ze opgehangen worden. Een lekenbroeder en pater Willem van Luik zwichtten op het laatste moment nog en ontkwamen zo aan de dood. Het aantal martelaren van Gorcum werd zo bepaald op negentien. Na twaalf dagen van folteringen en lijden werden hun ontzielde lichamen in enkele kuilen in de schuur begraven.

De martelaren van Gorcum waren niet de enige slachtoffers, maar over het algemeen was het aantal katholieke geestelijken dat omgebracht was door het geweld van de geuzen

¹³ Lange, D. de, *De martelaren van Gorcum* (Utrecht/Antwerpen, z.j. 1954) 209

¹⁴ Lange, D. de, *De martelaren van Gorcum* (Utrecht/Antwerpen, z.j. 1954) 218

¹⁵ Fruin, Robert, 'De Gorcumsche Martelaren (1865)' in: Idem, *Verspreide Geschriften* 316

beperkt. De historicus Fruin schat dit aantal op slechts enkel tientallen. Hij baseerde zijn analyse vooral op het gegeven dat “De handelingen van Lumey en zijn wilde volgelingen niet op veel sympathie konden rekenen, vanwege de aard van ons volk”.¹⁶ Het aantal vermoordde katholieke geestelijken staat dan ook in geen verhouding met de afslachting van de duizenden hugenoten in de beruchte Bartholomeusnacht, op de 24ste augustus van hetzelfde jaar 1572 in Parijs.

In een aan het Hof van Holland afgelegde verklaring stelde Lumey later, dat de reden van de ophanging gelegen lag in het feit dat de geestelijken zo heftig volhard hadden in wat hij noemde “hun valsche papistische religien”. Het gedrag van Lumey werd door vele regenten afgekeurd en om mogelijk meer vat op hem te krijgen werd hij op 12 juni 1572 benoemd tot luitenant-gouverneur van Zuid- Holland.¹⁷ In 1573 werden de watergeuzen als groep definitief opgeheven. De belangrijkste geuzen werden in legereenheden over Holland en Zeeland verspreid. Zij pasten niet meer in de strategie van prins. Lumey werd gevangen genomen nadat hij een vriend van de prins van Oranje, de eerwaarde heer Musius (een Delftse katholieke geleerde) vermoord had.

Het jaar 1572 zou een bijzonder jaar blijven in de Nederlandse geschiedenis. Dat was het zeker ook voor de vele katholieken. Zoals het was zou het nooit meer zijn.

4. De zaligverklaring van de martelaren in 1675

De Opstand bleek in meerdere opzichten voor de katholieke samenleving een keerpunt te zijn. Waar de Opstand slaagde verdween de nog maar net van de grond komende nieuwe kerkelijke hiërarchie. De zojuist benoemde bisschoppen moesten vluchten of werden bij hun overlijden niet meer vervangen. Vanaf 1583 was de hoogste katholieke gezagvoeder een vicarus-generaal. De Noordelijke Nederlanden waren tot missiegebied verklaard en o.a. de Jezuïeten wierpen zich op als gemotiveerde missionarissen en doorkruisten het hele land. In het verdrag van de Unie van Utrecht in 1579 werd in artikel 13 vastgelegd dat ‘yder in sijn religie vrij sal mogen blijven’. Men liet elke provincie vrij in het regelen van hun eigen godsdienstige aangelegenheden. Dit betekende dat de Staten van Holland al in 1581 plakkaten uitvaardigde die het houden van katholieke godsdienstbijeenkomsten verboden. Uit vrees voor mogelijke samenzweringen met de vijand. De Nederlanden kende geen staatskerk, maar er was wel een publieke kerk. De Nieuwe Gereformeerde kerk was de enige openlijk toegestane en tevens geprivilegieerde kerk. De katholieken werden geduld. Hun geloof werd niet verboden, maar zij moesten niet zichtbaar zijn in de samenleving. Katholieken konden dan ook geen publieke functies vervullen, geen organisatie hebben en openlijke geloofsuitingen waren verboden.

Deze onzichtbaarheid en de oorlogshandelingen tijdens de Tachtigjarige Oorlog betekenden een isolatie van de katholieke kerkgemeenschappen. De katholieken zouden nog heel lang in een tweederangs positie verkeren, maar het uitoefenen van hun godsdienst werd hen niet onmogelijk gemaakt. Mits ze zich maar rustig hielden en via afkoopsommen aan de plaatselijke machthebbers konden op vele plaatsen schuil en schuurkerken ontstaan. Het was eenieder in de gemeenschap duidelijk wat daar elke zondagmorgen plaatsvond.

Maar het was geen tijd voor uiterlijk vertoon en uitbundige verering. Dat had ook zijn invloed op een mogelijke heiligverklaring van de negentien martelaren van Gorcum. Door Rutger van Est, een neef van een van hen, werd de gehele geschiedenis uitvoerig beschreven. Rutger was met zijn oom naar de Blauwe Toren gevlucht. Hij had de eerste bange uren meegemaakt en werd later vrijgelaten. Rutger hoorde later vele ooggetuigen en verzamelde zo veel bewijsstukken. De negentien geestelijken waren voor Rutger vanaf het begin al heilige

¹⁶ Fruin, Robert, ‘De Gorcumsche Martelaren (1865)’ in: Idem, *Verspreide Geschriften* 292

¹⁷ Parker, Geoffrey, *Van beeldenstorm tot bestand* (Haarlem, 1978) 139

Martelaren en hij herdacht ze dan ook jaarlijks in huiselijke kring.¹⁸ De informatie die hij had verzameld, droeg hij over aan zijn broer Willem, een geleerde geestelijke en begaafd theoloog. Deze liet in 1603, hij was hoogleraar in Douai, een zeer uitvoerig geschrift verschijnen. Het in het Latijn geschreven boekwerkje werd al in 1604 in het Nederlands vertaald en bevatte vele informatie die voor een zalig- en later heiligverklaring noodzakelijk waren. Het boek vond zijn weg in de Nederlanden. Wonderlijke verschijningen, bijzondere genezingen en wonderbloemen op het graf, waren voor velen tekenen van de vroomheid van de negentien martelaren.

Tijdens het Twaalfjarige Bestand(1609-1621) gingen de grenzen open. In 1615 werden de resten van de martelaren door enkele franciscaner monniken opgegraven. De opgegraven botten worden naar Brussel gebracht. Tijdens en na de plechtige dienst in Brussel ter ere van de aanwezigheid van deze relikwieën, werden weer wonderlijke genezingen waargenomen. Na de dienst werden gedeelten van de botten als relikwieën verspreid onder vele kloosters en kerken in de Zuidelijke Nederlanden, Duitsland en Spanje. De activiteiten van de franciscanen doen vermoeden dat zij het waren, die het zaligverklaringproces in gang gezet hadden. En dus niet de apostolische vicaris Phillipus Rovenius, zoals anderen suggereerden.¹⁹ Wim Vroom ziet deze zaligverklaring toch vooral als onderdeel van de contrareformatorische propaganda tegen de Republiek.²⁰ Verschillende groepen met verschillende belangen, een situatie die we ook weer terugzien bij de heiligverklaring 200 jaar later.

Het zaligverklaringproces kon nu dus goed op gang komen. De echtheid van de botten was vastgesteld, er was een uitvoerig document over de gebeurtenissen en er waren 32 beschreven wonderen. Dit alles deed Paus Clemens X besluiten om na enige vertraging op 24 nov. 1675 de negentien martelaren van Gorcum zalig te verklaren. Een zaligverklaring die ook gezien moet worden als een steun voor de katholieken in de Noordelijke Nederlanden.²¹ Van een uitbundige viering door de katholieken kon echter geen sprake zijn.

5. Waaronder kon de heiligverklaring pas in 1876 plaatsvinden.

Langzaam was het stil geworden rondom de martelaren van Gorcum. Slechts een enkeling bezocht nog de plaats waar ze hun leven voor hun geloof gelaten hadden. Den Briel kreeg in 1680, net als vele Nederlandse steden een schuilkerk. De martelaren leefde hier voort van mond tot mond. Het eeuwfeest van de martelaren in 1772 werd in het katholieke zuiden massaal gevierd. Wel 37000 jubileum aflaten werden in Leuven geteld.²² Maar binnen het Nederlandse missie gebied waren geen mogelijkheden om dit in het openbaar te vieren. De katholieke erediensten werden wel gedoogd, maar men moest deze met gepaste terughoudendheid beleven. Er mocht vooral geen aanstoot gegeven worden.

De Hollandse missie opereerde binnen een ernstig verdeeld missiegebied. Er ontstonden vele kleine eilandjes van zielenzorg door vele verschillende kloosterorden. Jezuïeten, Dominicanen, Franciscanen, Augustijnen en Karmelieten hadden elk een eigen organisatie en een eigen zending. Daarnaast waren er verschillende aartsbischoppelijke en vele parochies met hun eigen zelfstandigheid en hun eigen zelfgenoegzaamheid zoals de katholieke historicus Rogier dat kritisch analyseerde.²³ Pasters waren kleine zelfstandigen geworden. Zij verkochten hun statie bij naderende ouderdom aan de meest biedende. Zelfs zijn er gevallen van bekend dat zij hun gehele parochie per testament overdroegen aan een

18 Vroom, W, 'de martelaren van Gorcum' in: N.C.F. van Sas e.a., Waar de blanke top der Duinen (Arnhem, 1995) 150

19 Lange, D. de, *De martelaren van Gorcum* (Utrecht/Antwerpen, z.j. 1954) 262

20 Vroom, W, 'de martelaren van Gorcum' 152

21 Klok, J., *Den Briel Stad der watergeuzen 2* (Oostvoorne, z.j.) 45

22 Vroom, W, 'de martelaren van Gorcum' 154

23 Rogier, L.J. en De Rooy, N., *In vrijheid herboren* (S'Gravenhage 1953) 15

bevriend collega. Dieptepunt van de verdeeldheid was het Utrechtse schisma. Het kapittel van Utrecht koos in 1723 een eigen bisschop, hoewel een dergelijke verkiezing niet door Rome erkend werd. De priester Van Steenhoven werd gekozen en in 1724 tot aartsbisschop gewijd door een gesuspendeerde Franse missiebisshop. De paus deed hem vervolgens direct in de ban. Van Steenhoven trok zich daar echter niets van aan en daarmee was het Utrechtse schisma een feit. De nog steeds bestaande Oud-Katholieke Kerk van Nederland was geboren.

Pas na de Bataafse revolutie trad er enig herstel op. Vele katholieken waren patriotgezind. In 1795 werd per decreet bepaald dat er geen bevoorrechte kerk meer zou zijn. Nu konden de katholieken weer meer naar buiten treden. Maar eenvoudig was dat niet. Onder Koning Willem I (1815-1840) ontstonden er voortdurend conflicten. Conflicten over priesteropleidingen, scholen en kloosters. Er was nu wel godsdienstgelijkstelling, maar vooral de katholieken hadden het moeilijk.

Na de grondwetsherziening van Thorbecke was de scheiding van Staat en Kerk een feit en kon de katholieke kerk beginnen aan herstel. Een herstel dat door de herinvoering van de kerkelijke hiërarchie in 1853 een krachtige impuls kreeg. Maar het was al snel duidelijk dat het een moeizaam proces van emancipatie en revitalisatie zou worden. Daarvan getuigde de opschudding die ontstond begin april 1853, direct na het bekend worden van de komst van nieuwe bisschoppen. Duizenden protestanten ondertekenden een petitie van verontwaardiging. Er heerste onrust in grote delen van het hele land. Het protestante karakter van de staat dreigde in gevaar te komen. Vanaf vele kansels werd vol droefheid en vrees gewaarschuwd voor mogelijk te veel katholieke macht.²⁴ Maar liberalen en katholieken hadden elkaar gevonden in de vrijheid van godsdienst en de liberale minister Thorbecke diende dan ook zijn ontslag in op het moment dat Willem III de afwijzende petitie van de protestanten officieel in ontvangst nam. Voor vele katholieke leiders zou deze 'Aprilbeweging' dusdanig traumatisch zijn, dat zij zich zeer terughoudend op zouden gaan stellen met alles wat de gemoederen in Nederland in beroering kon brengen. Deze terughoudendheid vinden we dan ook terug tijdens het hele proces van heiligverklaring van de martelaren van Gorcum, een proces dat 200 jaar na de zaligverklaring gestart werd.

Tijdens de eenwording met de Zuidelijke Nederlanden, begin 19de eeuw, waren er in het zuiden weer initiatieven tot een heiligverklaring van de martelaren van Gorcum op gang gekomen. Zo werd er onderzoek verricht naar de juiste plaats waar de turfschuur gestaan had, een moeizaam proces na vele eeuwen van stilte. Met gebruikmaking van een stroman werd de geheiligde grond door de bisschop van Haarlem gekocht. Er werden zelfs nog enige resten (relikwieën) gevonden.²⁵ De franciscanen hadden in 1836 al een eerste poging gedaan om het heiligverklaringproces weer op te starten. Maar dit spoor liep dood.²⁶ Eind 1863 waren het weer de franciscanen die de zaak aanhangig maakte bij de paus. Deze keer met meer succes.

Onder geschiedschrijvers zijn er meningsverschillen ontstaan wie nu het primaat mocht hebben van deze heiligverklaring. Voor enkelen, waaronder J. Klok, waren het de Nederlandse bisschoppen, die nadrukkelijk wel enige heilige helden konden gebruiken in hun proces van emancipatie en zelfbewustzijn.²⁷ Maar er zijn ook bewijzen dat zij het proces juist vertraagden, om vooral geen aanstoot te geven. In hun ogen was het nog te vroeg om uitbundig feest te vieren. Het lag nog te gevoelig in de Nederlanden. Hoe gevoelig zou blijken in 1872 bij de viering van 300 jaar bevrijding van Den Briel, waarbij opstandjes en rellen uitbraken gericht tegen de katholieken.

Meer voor de hand lag het belang van paus Pius IX, die zich nadrukkelijk wilde manifesteren in een moeilijke tijd. Voor de paus was de Nederlandse Opstand een opstand

²⁴ Rogier, L.J. en De Rooy, N., *In vrijheid herboren* (S'Gravenhage 1953) 106

²⁵ Vroom, W., 'de martelaren van Gorcum' 156

²⁶ Valk, H. de, 'Nationale of pauselijke helden?', *Trajecta 6, aflevering 2* (1997) 143

²⁷ Klok, J., *Den Briel Stad der watergeuzen 2* (Oostvoorne, z.j.) 55

tegen de religie geweest en dat moest nu bevestigd worden. Daarnaast was de politieke situatie van de paus in het midden jaren 1860 uitzichtloos. Zijn wereldlijke rol was uitgespeeld. Hij zocht daarom een nieuwe koers van verdieping en discipline.²⁸ Pius IX had belang bij deze heiligverklaring. De heiligverklaring zien als mogelijk beloning voor de militaire steun van vele Nederlandse zoeaven,²⁹ kan meegespeeld hebben, maar was zeker niet de hoofdrede. Daarvoor waren er andere, grotere belangen

De franciscanen waren de initiatiefnemers van de zaligverklaring in 1675. Zij hebben ook weer een belangrijke rol gespeeld bij de heiligverklaring in 1867. Zij hadden er belang bij dat elf van hun minderbroeders toegevoegd konden worden aan hun lijstje van heiligen. De paus had handig ingespeeld op dit verzoek van de franciscanen. Het officiële pauselijke document bevatte echter vele geschiedkundige fouten en werd daardoor een politiek geladen stuk. De Nederlandse bisschoppen besloten om het maar niet openbaar te maken, uit angst voor misbruik door de protestanten. Op 24 november 1867 werden de negentien martelaren van Gorcum dan eindelijk door Paus Pius IX heilig verklaard.

De nieuwe heiligen moesten op een gepaste wijze vereerd kunnen worden. Daarom werden direct na de heiligverklaring plannen gemaakt om een nieuwe kerk in Den Briel te bouwen. Hoewel de franciscanen eerst Gorcum op het oog hadden als plaats voor de verering van hun heiligen. In 1880 werd in Den Briel een houten kerk gebouwd op de plaats waar de oude turfschuur gestaan had. Een houten schutting rondom het terrein moest voorkomen dat er enige aanstoot gegeven kon worden aan omwonenden. Katholieke gelovigen konden zonder gezien te worden hun processies houden rondom het 'heilige' waterbekken op het terrein waar hun martelaren gestorven waren. Het houten bouwsel werd in 1930 vervangen door een machtig stenen kerkgebouw. De houten schutting maakte plaats voor een hoge muur van beton. Zelfs in 1930 bleek deze voorziening nog gewenst of vereist te zijn.

Den Briel is vanaf de inzegening van de kerk veranderd in een echt bedevaartsoort. De bakkers verkopen martelarenkoekjes, tegenover de kerk kwam een eetgelegenheid en de bedevaartgangers stroomden toe. Het aanwezige beschikbare cijfermateriaal beliep een periode van 1875-1930. Gemiddeld werden er per jaar 11.000 pelgrims geteld. Met als hoogtepunt 1929 met 14.315 gelovigen en dieptepunt 1918, slechts 2680, mogelijk als gevolg van de oorlog. Nog steeds wordt er jaarlijks in april een nationale bedevaart naar Den Briel georganiseerd. De Nederlandse katholieken eerden hun helden en bleven hen eren. Een bezoek in november 2006 aan de statige stenen kerk doet een herbeleving vermoeden, omdat er omvangrijke renovatieprojecten worden uitgevoerd, gefinancierd door overheid en kerk. Ook nu heeft de katholieke kerk behoefte aan revitalisering.

Conclusie

De heiligverklaring kwam laat, bijna 300 jaar na hun verschrikkelijke dood, maar niet te laat. De martelaren van Gorcum werden symbool van een zich herstellende katholieke kerk. Een kerk die vol zelfvertrouwen leiding gaf aan de politieke en culturele emancipatie van de Nederlandse katholieke geloofsgemeenschap. Een gemeenschap, die in de 20ste eeuw trots en zelfbewust het politieke, culturele en sociale leven in Nederland mede vorm gaf.

²⁸ Valk, H. de, 'Nationale of pauselijke helden?', *Trajecta 6, aflevering 2* (1997) 168

²⁹ Klok, J., *Den Briel Stad der watergeuzen 2* (Oostvoorne, z.j.) 57

Literatuurlijst

- Parker, Geoffrey, *Van Beeldenstorm tot bestand* (Haarlem, 1978)
- Heijningen, L.van, *De Nederlanden in het jaar 1572* (Goes 1972)
- Groningen, A.P. van, *Geschiedenis der Watergeuzen* (Leyden, 1840)
- Fruin, Robert, 'De Gorcumsche Martelaren (1865)' in: Idem, *Verspreide Geschriften* ('s-Gravenhage 1900-1905)
- Lange, D. de, *De martelaren van Gorcum* (Utrecht/Antwerpen, z.j. 1954)
- Deckers, L, *De martelaars van Gorcum naar Estius waarachtige historie afgeschetst.* Antwerpen 1867)
- Vroom, W, 'de martelaren van Gorcum' in: N.C.F. van Sas e.a., *Waar de blanke top der Duinen* (Arnhem, 1995)
- Klok, J., *Den Briel Stad der watergeuzen 2* (Oostvoorne, z.j.)
- Valk, H. de, 'Nationale of pauselijke helden?', *Trajecta 6 2* (1997)
- Rogier, L.J. en De Rooy, N., *In vrijheid herboren* (S'Gravenhage 1953)
- Groot, Frans, 'De strijd rond Alva's bril. Papen en geuzen bij de herdenking van de inname van Den Briel, 1572-1872', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 110 (1995) 161-181
- Groenveld, S. e.a., *De kogel door de kerk?* (Zutphen, 1999)